

Гетман І. І.

ДВА ПОГЛЯДИ НА ФІЛОСОФІЮ ФРІДРІХА НІЦШЕ (ДМИТРО ЧИЖЕВСЬКИЙ І ЛЕВ ШЕСТОВ)

У статті здійснено порівняльний аналіз інтерпретації вчення Ф. Ніцше двома відомими філософами ХХ століття - Л. Шестовим і Д. Чижевським, виявлено різні методологічні підходи до вчення Ф. Ніцше, що були апробовані цими мислителями.

Німецький філософ Фрідріх Ніцше належить до тих мислителів, навколо книг та ідей якого виникають особливо гострі суперечки. Мало хто може зрівнятися з ним за кількістю різних і навіть цілковито взаємовиключних інтерпретацій творчості. Особливо запеклі дискусії щодо постаті Ф. Ніцше точилися в першій половині ХХ століття. У цьому плані видається вельми показовим порівняльний аналіз тлумачень філософії німецького мислителя у творах Льва Шестова (1866-1938) та Дмитра Чижевського (1894-1977), що дає змогу не лише глибше проникнути в суть учення Ф. Ніцше, а й увиразнює деякі методологічні аспекти його дослідження.

Интерес Д. Чижевського до постаті Ф. Ніцше та його ідей засвідчують статті «Гегель і Ніцше» (1929), «Шіллер і брати Карамазови» (1929), «До проблеми двійника у Достоєвського» (1929), книга «Гегель у Росії» (1939) та інші. Л. Шестов спеціально розглядає філософію Ф. Ніцше у таких творах, як «Добро у вченні гр. Толстого і Ніцше (Філософія і проповідь)» (1900) і «Достоєвський і Ніцше (Філософія трагедії)» (1903). Крім того, ідей німецького філософа Л. Шестов торкається, власне, в усіх своїх значних працях.

З наведеної хронології можна побачити, що спеціальні твори Л. Шестова, присвячені Ф. Ніцше, написано раніше, ніж статті Д. Чижевського. Однак у праці останнього «Гегель і Ніцше», як і в інших його творах, імені Л. Шестова не згадано. Такий факт видається особливо цікавим, якщо взяти до уваги, що Д. Чижевський і Л. Шестов, як відомо, були знайомі і листувалися. Ймовірно, філософські позиції цих двох мислителів відрізнялися настільки, що Д. Чижевський цілковито зігнував міркування Л. Шестова з приводу ніцшеанства у своїй статті. Відтак, на наш погляд, навряд чи можна говорити про якийсь вплив Л. Шестова на думки Д. Чижевського або приховану суперечку з ним.

Головна ідея твору Д. Чижевського «Гегель і Ніцше» - певна спільність ідей двох німецьких філософів, що пояснюється, з одного боку, впливом на Ф. Ніцше філософії як самого Гегеля, так і його послідовників (таких, наприклад, як Бруно Бауер), а з іншого - укоріненістю Ф. Ніцше і Гегеля в «німецькому дусі», що й визначав спрямованість їхньої філософії. Порівняння Ф. Ніцше, філософа-іраціоналіста, з Гегелем, філософом-панлогістом, є, звичайно, певною мірою парадоксальним. Але, зауважимо, трактування філософії Гегеля як суто раціоналістичної не є безсумнівним, як увиразнив це російський філософ Іван Ільїн. Микола Бердяєв також указував на іраціональний момент у вченні Гегеля, на вплив містики Якоба Бьоме на формування Гегелівського вчення, навіть на певні екзистенціальні моменти у його філософії [1, 95-96]. У світлі цих зауважень Гегель і Ф. Ніцше справді перестають бути антиподами.

Загалом, пошуки коренів філософії ніцшеанства у творчості інших німецьких мислителів - явище, досить поширене серед дослідників філософії Ф. Ніцше. З-поміж останніх Д. Чижевський згадує, наприклад, Семена Франка [2, 340], який убачав витоки філософії Ф. Ніцше (апологіта імморалізму) в етичній концепції Канта (тут ми знову маємо справу з певним парадоксом). Що ж до Л. Шестова, то він знаходив корені філософії Ф. Ніцше (автора тези «Бог помер») у релігійному вченні Мартіна Лютера [3, 308], однак, на відміну від Д. Чижевського та інших дослідників, не апелював при цьому до «німецького духу» (Л. Шестов узагалі негативно ставився як до поняття «національна школа» у філософії, так і до концепту «національний дух»). Таким чином, маємо принаймні три концепції генези філософії Ф. Ніцше, і всі вони є, певним чином, парадоксальними.

Твердячи про близькість філософування Гегеля і Ф. Ніцше, Д. Чижевський зазначає, що

багато дослідників відзначали властивий обом філософам «гераклітизм» і «релятивізм», а також діалектичний метод. Д. Чижевський наводить твердження Ф. Ніцше про те, що всі німецькі філософи (включно з ним самим) є гегельянцями, оскільки віддають перевагу самому процесові становлення, а не його результату [2, 344]. При цьому він зауважує, що «діалектика» Ф. Ніцше «прикладається лише до еволюції в часі», тоді як для Гегеля діалектика - це «рух ідей поза часом» [2, 344-345]. Тому Ф. Ніцше і Гегель розвивають, на його думку, протилежні боки «гераклітизму». Між релятивізмом Гегеля і релятивізмом Ф. Ніцше також, на думку Д. Чижевського, існує істотна відмінність: у Гегеля будь-яка конкретна істина набуває абсолютного характеру, натомість Ф. Ніцше майже не вірить в абсолютні істини [2, 345].

Особливою ж спорідненості філософії Ф. Ніцше і філософії Гегеля надає, з погляду Д. Чижевського, вчення про ієрархію людських типів [2, 346]. Мова йде про поняття «Übermensch» - надлюдина. Д. Чижевський твердить, що сам термін «Übermensch» у філософському сенсі був уперше вжитий у гегельянстві (у Мозеса Гесса) [2, 347-348]. Цікавим видається і такий наведений Д. Чижевським біографічний факт: прізвище Бруно Бауера, якого Ф. Ніцше знав особисто, було саме «Übermensch» [2, 348].

Багато спільного знаходить Д. Чижевський і у критиці Гегелем і Ф. Ніцше етики Канта: обидва звинувачують її в дуалізмі морального обов'язку і життєвої реальності, у безсиллі, примарності. Однак ця критика, на думку Д. Чижевського, веде їх у різних напрямках: Гегеля - до звеличення держави, Ф. Ніцше - до індивідуалістської ідеї [2, 352].

Але найцікавішим і найбільш вражаючим у зіставленні Д. Чижевським учення Ф. Ніцше і філософії гегельянців є порівняння ніцшевської і бауерівської критики християнства [2, 355-358]. Дійсно, усі тези Б. Бауера, висловлені ним у праці «Неприкрите християнство», опублікованій 1843 року, тобто задовго до Ф. Ніцше, нагадують ідеї останнього, висловлені в «Антихристі». Приміром, і в «Антихристі» Ф. Ніцше, і у вищезгаданому творі Б. Бауера твердиться, що християнство - це релігія немічних, «релігія нещастя», що християнська любов є ненавистю, що вона «антиестетична».

Підсумовуючи порівняльний аналіз ніцшеанства і гегельянства, Д. Чижевський зазначає, що їх спільні елементи стосуються онтологічної концепції моральності, зокрема прагнення знайти в бутті підвалини належного, а отже, здійснити

завдання, яке не зміг здійснити Кант [2, 359]. Звідси, на думку Д. Чижевського, і випливають такі характерні риси гегельянства і ніцшеанства, як заперечення моралі обов'язку, культ сили, шанування великих людей, засудження християнської орієнтації на потойбічний світ, дискредитація абстрактного раціонального знання [2, 359]. При цьому Д. Чижевський не погоджується з критикою кантівської етики Гегелем і Ніцше, оскільки неможливість синтезу морального обов'язку і природних нахилів ще не виключає можливості нескінченного удосконалення людини, яке вірили і Кант, і Ф. Ніцше. На цій підставі Д. Чижевський зближує позиції Канта і Ф. Ніцше, однак слід зазначити, що, як самий ідеал, до якого має прагнути у своєму самовдосконаленні людина, так і засоби цього самовдосконалення (страждання - у Ф. Ніцше і спонукання себе до виконання обов'язку - у Канта) є у цих філософів різними.

Якщо Д. Чижевський порівнює погляди Ф. Ніцше з ідеями Гегеля і гегельянців, то Л. Шестов проводить деякі паралелі між вченнями Ф. Ніцше і Л. Толстого (до речі, знову ж таки, це зближення є парадоксальним). Основним положенням толстовської філософії Л. Шестов вважає твердження, що добро є Бог. Він наводить таку цитату з Л. Толстого: «Як би ми не розуміли добро, життя наше є не що інше, як прагнення до добра, тобто до Бога» [4, 92]. Твердження «Добро є Бог» Л. Шестов вважає еквівалентним словам Ф. Ніцше «Бог помер» [4, 93]. Філософ зазначає, що самого Л. Толстого охоплювали сумніви з приводу суверенності добра: фактично, власне вчення зрештою стало чужим Л. Толстому, хоча він і намагався приховати це навіть від самого себе. Докази таких сумнівів можна відшукати, на думку Л. Шестова, в літературних творах Л. Толстого (зокрема у «Смерті Івана Ілліча» і «Крейцеровій сонаті»).

Але першим мислителем, який прямо поставив питання про суверенність моральності, був, як зауважує Л. Шестов, Ф. Ніцше. До нього сперечалися лише про те, чи полягає коріння моральності у корисності, а чи в інтуїції, натомість цінність самого добра, незважаючи на те, що утилітарна теорія генезису моралі фактично вела до постановки такої проблеми, не ставилася під сумнів. Крім того, у випадку Ф. Ніцше, твердить російський філософ, уперше саме совість повстала проти добра [4, 111]. До Ф. Ніцше вважалося, що муки сумління можуть пережити лише злодії, на кшталт шекспірівського Макбета, що совість може картати людину лише за те, що вона сповідувала зло, а не добро.

Натомість головним відкриттям Ф. Ніцше, на думку Л. Шестова, є те, що добро не є Бог [4, 127].

Л. Шестов категорично не погоджується з тими дослідниками філософії Ф. Ніцше (наприклад, Георгом Брандесом), які вважають її головною рисою «аристократизм» [4, 113], а основоположною ідеєю - ідеєю надлюдини. На думку Л. Шестова, головна ідея Ф. Ніцше полягає у зовсім іншому, навіть у протилежному: він намагається зруйнувати традиційну людську віру в усе велике і піднесене, довести, що його власне життя, зруйноване хворобою, має не меншу вартість, ніж увесь світ.

Міркування Л. Шестова особливо увиразнюють корінь розбіжності між ніцшеанським і гегелівським тлумаченням етики Канта, не досить з'ясований, на наш погляд, у праці Д. Чижевського. Річ у тім, що позиція Ф. Ніцше не є наслідком суто інтелектуальної діяльності, а вкорінена у трагедії його власного життя: «питання про значення моральності, - наголошує Л. Шестов, - було вирішено не в голові Ніцше і не шляхом умовиводів, а в глибинних схронах його душі й через найбільшні переживання» [4, 115]. До того ж, Ф. Ніцше, як і Л. Толстому, притаманне прагнення приховати ці переживання і думки, що з них випливають [4, 113]: «той, хто вирішив би служити добру за програмою Л. Толстого, - зауважує Л. Шестов, - був би так само чужий своєму вчителю, як мало була б схожою на Ніцше людина, що приносить себе в жертву *Übermensch'u*» [4, 116].

У цілому, слід зазначити, Д. Чижевський і Л. Шестов трактують філософію Ф. Ніцше по-різному. Певною мірою їх сприйняття ніцшеанства є протилежним. Єдиною, на наш погляд, істотною точкою збігу є зближення обома мислителями позицій Ф. Ніцше і Ф. Достоевського (Л. Шестов спеціально присвячує цьому питанню працю «Достоевський і Ніцше (Філософія трагедії)»; Д. Чижевський торкається його у працях «Шіллер і брати Карамасови» та «До проблеми двійника у Достоевського» [5, 316, 318; 6, 375]). Натомість найвиразніше розходження у тлумаченнях Д. Чижевського і Л. Шестова стосується ставлення Ф. Ніцше до релігії: якщо для першого Ф. Ніцше - філософ-атеїст [2, 339, 360], то для другого він є, по суті, релігійним філософом, уся творчість якого пройнята глибинним питанням: «Господи, чому ти залишив мене?» [7, 141]. Л. Шестов не поділяв поширеного переконання (якого, до речі, дотримувався і Д. Чижевський), що буцімто критика Ф. Ніцше спрямована проти християнства. На думку російсь-

кого філософа, Ф. Ніцше заперечує лише пересічне уявлення про християнство, а не власне євангельське вчення [4, 123]. Твердячи про надзвичайну близькість міркувань Ф. Ніцше до Євангелія, Л. Шестов наводить такі слова Ф. Ніцше: «Знайдіть же мені таку любов, яка не тільки всі кари, а й *провину* несе на собі; знайдіть мені справедливість, що виправдовує всіх, крім суддів» [4, 123], проводячи паралель із євангельським вченням про спокутну жертву Христа. Ці пошуки, на переконання Л. Шестова, уиразнюють сучасні зміни у формуванні релігійної свідомості, для якої уже недостатньо проповіді чи морального авторитету. На шляху до Бога сучасній людині належить пройти через найбільшні сумніви («горнило сумнений», за висловом Ф. Достоевського) [4, 103].

Що ж до протилежної характеристики Ф. Ніцше як атеїста, то вона не видається коректною, навіть якщо взяти до уваги, що він використовував поняття «атеїзм» для означення власної позиції. Річ у тім, що ніцшевські констатації «Бог помер» і «Бога вбили» аж ніяк не вкладаються в поняття атеїзму, з огляду якого Бога, власне, і не існувало. Зовсім не корелює з атеїзмом і ідея надлюдини, яку Ф. Ніцше ставить на місце Бога.

У чому ж полягає причина виявленої вище істотної розбіжності в поглядах на філософію Ф. Ніцше з боку Л. Шестова і Д. Чижевського? На нашу думку, передусім у застосуванні різних методів дослідження.

Зокрема шестовська інтерпретація творчості Ф. Ніцше ґрунтується на його оригінальній методології «мандрування душами», яку, до певної міри, можна порівняти, як це робив М. Бердяєв, із методом психоаналізу З. Фрейда [8, 89]. Спільним у підходах Л. Шестова і Зигмунда Фрейда, на думку М. Бердяєва, є переконання у тому, що справжні думки, бажання, почуття, воління особистості не лише не збігаються з тими, які вона оприлюднює, а і є зовсім іншими, ба навіть протилежними (згадаймо у зв'язку з цим ніцшевського Заратустру, який промовляє до учнів не завжди те, що думає сам). Можна сказати, що мета Л. Шестова - виявити те, що думав Ф. Ніцше, а не те, що він промовляв. Тому, наприклад, у позірному бунті Ф. Ніцше проти Бога Л. Шестов бачить вияв його внутрішнього прагнення знайти живого Бога, Бога Біблії, а не Бога філософів. Ідея ж надлюдини при цьому виявляється «ідеєю для людей» (Л. Шестов, до речі, як і Д. Чижевський, вважав цю ідею неоригінальною, запозиченою). І хоча не варто заперечувати її певного психологічного значення і для самого Ф. Ніцше, вона,

все ж таки, належить, використовуючи термінологію Л. Шестова, до «істин-для-всіх», а не до «істин-для-себе». Популярна серед широкого загалу ідея надлюдини, як показує Л. Шестов, залишається чужою самому Ф. Ніцше.

Отже, шестовська методологія зорієнтована на пошуки у творах Ф. Ніцше двох пластів: зовнішньої проповіді, тобто вчення-для-всіх (здаймо підзаголовок його «Заратустри»: «книжка для всіх і ні для кого»), та внутрішньої, прихованої, сповіді, вчення-для-себе. Спроможність Л. Шестова проникати в потаємні глибини текстів Ф. Ніцше пояснюється його певною конгеніальністю щодо німецького філософа.

Якщо Л. Шестов перейнятий насамперед особистістю філософа, то Д. Чижевський, докладно досліджуючи твори Ф. Ніцше й виявляючи при цьому надзвичайно цікаві історико-філософські паралелі, залишається цілковито байдужим до особистості Ф. Ніцше, до трагедії його життя. У цьому сенсі метод, який застосовує Л. Шестов, видається більш продуктивним для проникнення у духовний світ Ф. Ніцше. Інша річ, чи варто вважати цей метод універсальним? Адже здатність до «мандрування душами», до проникнення в потаємні думки автора тієї чи іншої книги

є надзвичайно рідкісним даром, наявним далеко не в кожного дослідника. Відтак, для дослідницького загалу, що не має здатності до проникнення в душу «іншого», метод Л. Шестова завжди хибуватиме на суб'єктивізм (недаремно М. Бердяєв звинувачував свого друга у «шестовізації» мислителів, про яких той писав).

Отже, мислителі-сучасники, Дмитро Чижевський і Лев Шестов, сформулювали, як з'ясовано вище, зовсім різні, подекуди протилежні оцінки філософії Ф. Ніцше, хоча обидва виходили з ґрунтового аналізу його творчості. Якщо в очах Д. Чижевського Ф. Ніцше - критик християнства, проповідник аристократичної моралі, релятивіст, соціальний філософ, то в очах Л. Шестова Ф. Ніцше - екзистенціальний філософ, який із трагедії власного життя виніс переконання у хибності ідеалів, що перетворилися на ідолів, яким упродовж тисячоліть вклонялося людство і які, на думку Л. Шестова, замінили людям живого Бога. Яскраве свідчення ролі методології в історико-філософському пізнанні й зайве увиразнення залежності його результату від обраних і реалізованих методів і принципів дослідження.

1. Бердяев Н. А. Самопознание (опыт философской автобиографии). - М.: Межд. отношения, 1990. - 336 с.
2. Чижевський Д. Гегель і Ніцше // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. - К.: Смолоскип, 2005. - Т. 4. - С. 339-360.
3. Шестов Л. На весах Иова (Странствования по душам) // Шестов Л. Сочинения в двух томах. - М.: Наука, 1993. - Т. 2. - 560 с.
4. Чижевський Д. Шіллер і «Брати Карамазови» // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. - К.: Смолоскип, 2005. - Т. 3. - С. 295-331.
5. Чижевський Д. До проблеми двійника у Достоевського // Чижевський Д. Філософські твори: у 4 т. - К.: Смолоскип, 2005. - Т. 3. - С. 360-383.
6. Шестов Л. Добро в учении гр. Толстого и Ф. Ницше (Философия и проповедь) // Вопросы философии. - 1990. - № 7. - С. 59-127.
7. Шестов Л. Достоевский и Ницше (Философия трагедии) // Шестов Л. Сочинения. - М.: Раритет, 1995. - С. 15-175.
8. Бердяев Н. А. Древо жизни и древо познания // Путь. - 1929. - № 18. - С. 88-106.

Ivan Hetman

TWO INTERPRETATIONS OF FRIEDRICH NIETZSCHE'S PHILOSOPHY (DMYTRO CHYZHEVSKY AND LEV SHESTOV)

The article deals with the analysis of F. Nietzsche's philosophy by two thinkers of the 20th century - D. Chyzevsky and L. Shestov, different methodical approaches of these thinkers to F. Nietzsche's philosophy are revealed.